

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ШЛЯХ ЗРОСТАННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

© Сенів Л.А., 2013

Розглянуто показники рівня життя та добробуту населення України. Проаналізовано шляхи зростання добробуту, зокрема збільшення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та завершення пенсійної реформи. Акцентується увага на понятті “людського капіталу” та чинниках, що впливають на його розвиток. Проаналізовано залежність розвитку людського капіталу від видатків з держбюджету на розвиток освіти.

Ключові слова: добробут населення, індекс людського розвитку, людський капітал, освіта.

L. Seniv

Lviv Polytechnic National University

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AS A WAY OF POPULATION WELFARE GROWTH OF UKRAINE

© Seniv L., 2013

Indicators of living standards and population welfare growth of Ukraine are considered. The ways of welfare growth, including the minimum wage and living wage increment, pension reform completion are allocated. The attention is paid to the concept of “human capital” and the influence factors of its development. The human capital development dependence from state budget expenditures for education is analyzed.

Key words: welfare, human development index, human capital, education.

Постановка проблеми. Основним показником ефективності економічної та соціальної політики держави є високий рівень життя населення. Саме досягнення високого рівня життя найчастіше ототожнюється із досягненням європейських стандартів добробуту.

Рівень життя населення є однією з найважливіших соціально-економічних категорій, що характеризують становище людини у суспільстві та можливості реалізації її потреб.

Одним з ключових аспектів рівня життя населення є поняття добробуту, серед шляхів покращення якого актуальним є розвиток людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема покращення рівня життя населення цікавила економістів протягом багатьох століть. В сучасних економічних реаліях ця проблема набула ще більшої актуальності і привертає увагу багатьох економістів та дослідників даної проблематики.

Істотний внесок у дослідження проблематики щодо поліпшення рівня життя населення України зробили вітчизняні науковці. Зокрема вивченню тенденцій розшарування населення на рівні країни і регіонів, особливостей формування доходів населення за джерелами, проблеми подолання бідності та підвищення якості життя населення присвячено праці О. Бабак, Г. Волинського, А. Гвелесіані, І. Гнибіденка, С. Злупка, Е. Лібанової, С. Панчишина, Н. Холода. Зв'язок оподаткування та диференціації доходів населення досліджують А. Алексєєв, Ю. Архангельський, В. Манди-

бура, О. Радзієвський, А. Скрипник. Серед науковців, які розробляють інструментарій дослідження рівня грошових доходів населення, можна виділити таких, як В. Новіков, В. Саріогло, В. Семенов, В. Чірков та інші.

У сучасній економічній літературі розглядаються шляхи зростання рівня добробуту населення України, серед яких недостатньо проаналізованим є розвиток людського капіталу.

На нашу думку, додаткові дослідження в цьому напрямку сприятимуть реалізації заходів щодо зростання добробуту населення України.

Формулювання цілей статті. Значний інтерес щодо шляхів покращення добробуту населення зумовлений розвитком самого суспільства та проявляється у реалізації державою соціально-економічної політики.

Сучасні економічні реалії сприяють збільшенню кількості публікацій, що висвітлюють проблеми зростання добробуту населення. Вітчизняні науковці розглядають шляхи, що зумовлюють покращення рівня життя населення України, роблячи акцент на зростанні прямих іноземних інвестицій та зростанні частки доходів від підприємницької діяльності. Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї тематики, недостатньо уваги дослідники приділяють розвитку людського капіталу, який є основною складовою зростання конкурентоспроможності національної економіки, що є втіленням одного з основних шляхів зростання добробуту населення України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні першочерговим завданням соціально-економічного розвитку України є забезпечення добробуту населення на рівні найрозвиненіших країн Європи. Підвищення добробуту населення України проголошується важливим політичним пріоритетом держави [1].

Добробут є одним з показників якості життєдіяльності населення. Під добробутом економісти розуміють сукупність умов життєдіяльності людини, які створюються під час виробництва, розподілу, обміну, споживання, формують ієрархію потреб та визначають рівень їх задоволення. Рівень добробуту країни є основою для прийняття певних державних рішень в соціально-економічній сфері.

Для дослідження рівня життя в Україні можна використати декілька показників, однак всі вони свідчать про невисокий рівень добробуту у нашій країні. Найчастіше для порівняння рівня життя використовують індекс людського розвитку (ІЛР). За цим показником Україна у 2000 році зайняла 78 місце, у 2001 році – 74, у 2002 році – 80, у 2003 році – 75, у 2004 році – 70, у 2005 році – 78 [2], у 2006 році – 77 (для прикладу, Угорщина займала 36 місце, Польща – 37, Словачія – 42, Болгарія – 53 і Румунія – 60, а також Росія – 67 місце і Білорусія – 64 [3], у 2008 році Україна посідала 76 місце, у 2010 році – 69 місце, у 2011 році – 76 місце, у 2012 році – 78 місце в світі [4].

За рейтингом глобального добробуту дослідницького інституту Legatum Institute у 2008 році Україна опинилась на 68 місці, у 2010 році на 69 місці серед 104 країн світу, у 2012 році на 71 місці серед 142 країн світу [5].

Сьогодні Україна дуже відстає від європейських країн за більшістю показників економічного розвитку. Хоча економічне зростання протягом останніх років підвищило рівень доходів населення, однак потрібно ще багато років, щоб досягти середньоєвропейського рівня добробуту.

Серед основних заходів щодо поліпшення рівня добробуту та життя населення вирізняють такі: забезпечення відповідних умов для підприємницької діяльності, покращення несприятливого інституційного середовища та інвестиційного клімату, значне зростання заробітної плати та прожиткового мінімуму, завершення реформи пенсійної системи.

Частка доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів населення України є ще недостатньо високою порівняно з іншими країнами.

Оскільки доходи від підприємницької діяльності залежать від багатьох чинників, на нашу думку, слід виділити умови для ведення підприємницької діяльності та гендерні особливості підприємців.

Умови для ведення підприємницької діяльності в Україні характеризуються низкою негативних рис. Високі податки на бізнес та складність їх сплати є лише одним із факторів несприятливого інституційного середовища в Україні. Незважаючи на постійні декларації уряду про прагнення створити сприятливе бізнес-середовище в Україні, реальна картина є далекою від уявлень урядовців.

Ми вважаємо, що на доходи від підприємницької діяльності значно впливають особливості гендерної нерівності в Україні. На основі статистичних даних слід зазначити, що жінки менше прагнуть займатись підприємницькою діяльністю, ніж чоловіки. Так, за даними 2006 року, про своє бажання займатись самостійною підприємницькою діяльністю сповістили 52,1 % опитаних чоловіків і 40,3 % опитаних жінок, з них 33,9 % чоловіків та 24,9 % жінок висловились цілком впевнено. За даними 2007 року, дохід від підприємницької діяльності або самозайнятості жінок становив 80,3 % від відповідного доходу чоловіків [6].

Відповідно до даних Програми рівних можливостей ПРООН, у 2010 році жінки в Україні контролювали лише 5–10 % економічних ресурсів, крім того, жінки становили 38 % усіх підприємців, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, очолювали 26 % малих підприємств, 15 % середніх, 12 % великих [7]. Це пов'язано з тим, що на жінок покладено подвійні зобов'язання, які передбачають поєднання роботи у публічному житті із домашньою працею.

Отже, саме покращення умов для підприємницької діяльності та забезпечення гендерної рівності сприятиме зростанню частки доходів від підприємницької діяльності, що забезпечить населенню гідний рівень життя.

Ще одним шляхом покращення рівня життя та добробуту населення є створення сприятливого інституційного середовища та інвестиційного клімату.

Найпростішим показником несприятливого інституційного середовища є показник прямих іноземних інвестицій на душу населення. Станом на кінець 2008 року в Україні на одну особу припадало 774 дол. США прямих інвестицій. За цим показником наша країна відставала від Румунії та Росії в чотири рази, від Чехії – у 13,5 разів, а Угорщини – у 20 разів. Станом на 31 грудня 2011 року обсяг прямих іноземних інвестицій становив 49362,3 млн. дол. США, тобто в розрахунку на одну особу припадало 1084,3 дол. прямих іноземних інвестицій [8]. Станом на 1 жовтня 2012 року на одну особу припадало 1157,0 дол. США, а обсяг прямих іноземних інвестицій становив 52673,8 млн. дол. США [9].

Незважаючи на позитивну динаміку зростання обсягів прямих іноземних інвестицій на одну особу протягом останніх років, інвестиційний клімат залишає бажати бути кращим. Зокрема це проявляється у відставанні України за обсягами прямих іноземних інвестицій від Болгарії, Естонії, Казахстану, Латвії, Литви, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини та Чехії. Кращі показники Росії та Казахстану пояснюються їхніми нафтогазовими скарбами, але й це не головний фактор. Україна залишається недоінвестованою державою через незадовільний стан інвестиційного клімату.

Тому для забезпечення сталого економічного зростання, а відтак і підвищення рівня добробуту громадян необхідно створити сприятливе середовище для інвестування в Україні [10].

Важливим шляхом підвищення рівня добробуту в Україні має стати зростання заробітної плати, для регулювання якої уряд використовує мінімальну заробітну плату. З 2005 року мінімальна заробітна плата почала відігравати дедалі важливішу роль, оскільки розпочався процес запровадження встановлення заробітної плати на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів. З 1 вересня 2008 року ЄТС було запроваджено у повному обсязі. Із запровадженням ЄТС у повному обсязі фактично завершилась реформа оплати праці у державному секторі економіки.

На жаль, в Україні результати цієї реформи не вдалося закріпити. Мінімальна заробітна плата зросла з 1 жовтня до 545 грн., а з 1 грудня 2008 року було передбачено її підвищення до 605 грн. Підвищення мінімальної заробітної плати в умовах запровадження ЄТС в повному обсязі мало б суттєво підвищити доходи працівників бюджетного сектора економіки. Однак 25 жовтня 2008 року уряд прийняв постанову № 939 “Питання оплати праці працівників установ, закладів та організацій бюджетної сфери”, а також зміни, що вносяться постановою № 1117 від 20 грудня 2008 року. Згідно з цими документами “посадові оклади (тарифні ставки), які діяли у листопаді 2008 року, устанавлюються з 1 грудня 2008 року у такому порядку: для працівників, у яких посадові оклади менші ніж розмір мінімальної заробітної плати, посадові оклади (тарифні ставки) у штатних розписах устанавлюються на рівні мінімальної заробітної плати; для інших працівників посадові оклади не змінюються”. Відтак зростання мінімальної заробітної плати з 1 грудня 2008 року до 605 грн. стосувалося лише працівників приватного сектора, а для бюджетників мінімальна заробітна плата залишилась на попередньому рівні – 545 грн. [10 с. 329].

Станом на 1 січня 2009 року розмір мінімальної заробітної плати становив 605 грн., на 1 січня 2010 року – 869 грн., на 1 січня 2011 року – 894 грн., на 1 січня 2012 року – 1017 грн. Сьогодні, тобто з 1 січня до 30 листопада 2013 року мінімальна заробітна плата становить 1147 грн., а з 1 грудня 2013 року становитиме 1218 грн. [11].

Аналізуючи тенденцію зростання мінімальної заробітної плати, ми вважаємо, що попри її поступове збільшення, зростання добробуту населення є незначним.

Важливу роль у покращенні рівня добробуту населення України повинно відіграти підвищення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму.

Станом на 1 січня 2009 року прожитковий мінімум на одну особу становив 669 грн., на 1 січня 2010 року – 869 грн., на 1 січня 2011 року – 894, на 1 січня 2012 року – 1017 грн. З 1 січня до 30 листопада 2013 року прожитковий мінімум на одну особу становить 1108 грн., з 1 грудня 2013 року становитиме 1176 грн. [11].

Незважаючи на зростання мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, а також скорочення розриву між цими показниками, зростання рівня добробуту населення України відбувається вкрай повільно.

Подальше зростання рівня оплати праці повинне підвищити задоволення фізіологічних, соціальних та культурних потреб населення. Особливо важливим є підвищення мінімальної заробітної плати та рівня прожиткового мінімуму для працівників державного сектора економіки, які все ще становлять вагомий частку усієї робочої сили в Україні.

Частка оплати праці у ВВП є значно нижчою, ніж у більшості розвинених країн. Це означає, що вартість вітчизняної робочої сили є недооціненою, а заробітна плата не є стимулом до високопродуктивної праці.

Для зростання частки заробітної плати у ВВП і структурі доходів населення необхідно підвищувати продуктивність праці, що є неможливим завдяки інноваційному розвитку економіки. Механічне ж збільшення частки оплати праці у собівартості продукції або витратах виробництва матиме різко негативні наслідки.

Важливим напрямом підвищення добробуту населення має стати завершення реформи пенсійної системи, із врахуванням демографічної ситуації. За даними Інституту демографії, у 2026 році на 100 платників пенсійних внесків припадатиме 100 пенсіонерів, а у 2050 році їх чисельність зросте до 142. Сучасна пенсійна система характеризується зростанням видатків Пенсійного фонду України. За прогнозами Світового банку, у 2025 р. пенсійні виплати можуть зрости до 19 % ВВП [10, с. 331].

Сьогодні наша держава створює власну трирівневу пенсійну систему, в основу якої покладено консолідарно-накопичувальна модель, яка у європейських країн, зокрема в Польщі, Швейцарії, Ірландії, частково Італії та Іспанії. Ця система передбачає запровадження державної пенсії (накопичувальної), обов'язкового страхування й накопичувальної (корпоративної або особистої).

Україною обрано шлях поступового запровадження трирівневої пенсійної системи: рівень 1 – консолідарна система, рівень 2 – загальнообов'язкова накопичувальна система, рівень 3 – добровільна недержавна система пенсійних заощаджень.

Закон “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” став початком реформування державної системи пенсійного забезпечення. Його введення в дію, на думку С. В. Козловського, має неоднозначний характер. Нові стандарти, прийняті в Законі, можуть вивести суспільство за межі соціальної бідності, адже майбутні пенсіонери, особи віком 40–54 роки, не мають накопичень у недержавних фондах та перспектив отримати гідну пенсію. Важким наслідком реформи може стати підвищення рівня безробіття, особливо серед молодих фахівців. Не менш стривожене суспільство й співвідношенням пенсійного віку та середнього віку смертності громадян України.

Розглядаючи пенсійне забезпечення як своєрідний показник добробуту держави та рівня життя її населення, ми вважаємо, що існуюча державна пенсійна система України не може забезпечити наразі гідного життя своїм громадянам. Саме тому сьогодні гострим є питання про завершення реформування всієї пенсійної системи та перетворення її на трирівневу, в якій виплачувати та накопичувати кошти пенсій буде не лише Державний пенсійний фонд, а й

недержавні фонди. Завершення реформування пенсійної системи України забезпечить ряд позитивних наслідків у майбутньому, зокрема й зростання добробуту населення.

Наступним кроком для досягнення зростання добробуту населення життєво необхідним стає підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Досі основою конкурентних переваг України були традиційні чинники, такі як відносно дешева ресурсна база, низька вартість робочої сили та сприятлива світова кон'юнктура. Однак вичерпність природних ресурсів, посилення конкуренції з боку країн, що розвиваються, та покладання на обмежений перелік експортної продукції суттєво послаблює позиції нашої країни та світових ринках. На думку багатьох економістів і нашу зокрема, майбутній розвиток України повинен ґрунтуватися на плідному використанні науково-технічного та інноваційного потенціалу нашої держави.

Україна, маючи значний науковий потенціал, використовує його недостатньо. Незважаючи на низьке фінансування, вітчизняна наука ще довго відіграватиме важливу роль у визначенні траєкторії поліпшення життєвого рівня та інноваційно-економічного зростання національної економіки. Різке заміщення імпортом національної наукомісткої продукції призвело до занепаду багатьох вітчизняних підприємств і, як наслідок, рівня життя. На рівні наукових розробок Україна має значний потенціал, хоча ці розробки часто не реалізують у готовий продукт. Для підвищення ролі науки у забезпеченні інноваційно-економічного зростання необхідна допомога держави [12]. На думку багатьох дослідників, гарною ідеєю є створення Національного банку розвитку, основним призначенням якого було б фінансування інноваційних проектів.

Інноваційний потенціал населення як одна з складових зростання конкурентоспроможності національної економіки характеризується рівнем та якістю освіти. Дослідники цієї проблематики зазначають, що високий рівень освіти традиційно характерний для українського народу.

Всі переписи населення повоєнних часів фіксували невпинне підвищення рівня освіти. Якщо за даними першого повоєнного перепису населення 1959 року середня тривалість навчання населення України віком 10 років і старше становила 5,05 року, то в 1970 році цей показник збільшився до 6,43 року, в 1979 році – до 8,07 року, в 1989 році – до 9,34, а за даними 2001 року дорівнював 10,32 року. Отже, середня тривалість навчання збільшилась вдвічі і практично досягла стандартів економічно розвинених країн.

Висока професійно-освітня підготовка полегшує адаптацію фахівців до ринкового середовища, зокрема в контексті формування доходів та адекватної поведінки. Наявність вищої освіти у 2,3 разу знижує ризик бідності і в 1,6 разу підвищує ймовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає і на спосіб життя, зокрема споживчу поведінку [13, с. 168].

Громадяни, які отримали освіту, сприяють прискоренню науково-технічного прогресу, здійснюючи відкриття в різних галузях науки і виробництва, удосконалюючи технології і примножуючи тим не лише свій прибуток, але й усього суспільства.

Отже, освіта сприяє нагромадженню нових знань людини, стимулює процес продукування нових ідей та впровадження їх у практику. Ми вважаємо, що витрати на освіту, які здійснює наша держава на всіх рівнях, є необхідними витратами для наступних поколінь та проявляються у вигляді інвестиції у людський капітал.

У сучасних економічних умовах для забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки важливу роль відіграє розвиток людського капіталу.

Поняття “людський капітал” ввів у науковий обіг представник чиказької школи, видатний американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки (1992 р.) Г. Беккер. Основний внесок у популяризацію ідеї людського капіталу здійснив інший представник чиказької школи, лауреат Нобелівської премії з економіки (1979 р.) Теодор Шульц, якого називають автором концепції “людського капіталу”.

В економічній теорії поняття “людський капітал” означає усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства. Під людським капіталом у ширшому сенсі розуміють сукупність притаманних кожній людині знань, навичок, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, які можуть бути використані нею у виробничих чи споживчих цілях. Він єдиний з-поміж ресурсів має здатність оновлюватися, вдосконалюватися та розвиватися [14, с. 189].

Розвиток людського капіталу зумовлений певною соціально-економічною політикою держави, яка передбачає надання умов для здійснення інвестування та реалізацію інвестиційних проєктів. В процесі розвитку людський капітал збільшується і приносить довготривалий ефект.

Основою формування та розвитку людського капіталу є інвестування, що здійснюється у процесі активної діяльності людини, в якій майбутній власник цього капіталу практично завжди є об'єктом, суб'єктом і результатом впливу. Світова спільнота визнає інвестиції в людський капітал як найбільш вигідні для зростання конкурентоспроможності національної економіки і, як наслідок, для зміцнення держави, тому що вони дають значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефект. Саме розвиток людського капіталу, в основу якого покладено інвестування, сприяє зростанню обсягу знань, випуску продукції, розвитку підприємств, які інтенсивно використовують на практиці інновації, що і призводить до зростання економічного добробуту населення.

Найважливішою складовою інвестицій у людський капітал є видатки на освіту. Освіту і професійну кваліфікацію розглядають як особливу складову інтелектуальної власності людини, її приватний людський капітал, що приносить дохід. На думку Марцінковської, це підкреслюється такими фактами з нашого життя, як збереження високих конкурсів до престижних вищих навчальних закладів за умови контрактної форми навчання, відкриття багатьох приватних навчальних закладів, популярність спеціальної літератури для самоосвіти тощо.

Незважаючи на те, що Україна має значний інтелектуальний потенціал (130–140 млрд. дол.), він не повністю використовується у різних сферах. Про це свідчать дані обсягів ВВП на одного мешканця країни та рівень заробітної плати, які є одними з найнижчих у світі. Таке становище в економіці та науці призвело до того, що за роки незалежності з України виїхало близько 200 тис. науковців. За даними Світового банку людський капітал у національному багатстві країни становить 60–70 %, коли основні виробничі фонди становлять 10–20 %. Тому й інвестиції в людський капітал повинні перевищувати інвестиції в основний капітал. На розвиток системи освіти в Україні спрямовуються значні матеріальні й фінансові ресурси. Головним джерелом фінансування цих витрат є державний та місцеві бюджети. Так, у 2008 році видатки на освіту становили 6,42 % від ВВП, у 2009 році – 6,3 % від ВВП, у 2010 – 6,56 % від ВВП, у 2012 – 6,1 % від ВВП, % [15], у 2013 році видатки заплановані у розмірі 5,3 %. На основі статистичних даних прослідковується тенденція щодо зниження видатків з держбюджету на освіту в Україні. Це негативне явище, на нашу думку, не дає змоги розвиватись людському капіталу і призводить до зниження добробуту населення України.

У сучасних умовах особливу увагу треба звернути на вдосконалення змісту освіти з урахуванням нових державних вимог до поліпшення навчально-виховного процесу. Тільки фундаментальні знання належним чином корелюють із рівнем і темпами науково-технічного прогресу і конкурентоспроможністю держав у світовій співдружності.

На думку С. Ніколаєнка, Україна досягла світового рівня охоплення населення освітою. Проте рівень якості освіти, відсталість матеріально-технічної бази, інформатизації освітнього процесу, низький престиж праці педагога привели до серйозної кризи в освіті. Найпершими кроками уряду, парламенту мусить бути пошук механізмів оновлення змісту освіти, створення національної системи оцінювання якості навчання, створення індустрії технічних засобів навчання, широке застосування електронних, медіа засобів навчання.

С. Ніколаєнко вважає, що слід затвердити державну програму “Зміст освіти”, в якій передбачити систему відбору нових знань, проведення порівняльних досліджень із іншими країнами і пошук найсучасніших методик та технологій навчання. На його думку, настав вже час переглядати Державні стандарти освіти раз на п'ять років, а не раз в десять, як є сьогодні, та з усіх предметів держава повинна випускати один найдосконаліший підручник із повним набором методичного забезпечення. Крім цього, слід удосконалювати інноваційні педагогічні технології, створити систему управління інноваціями в освіті, підтримувати вчителів-новаторів та шукати нові педагогічні технології і прийоми.

Отже, збільшення витрат на науку до 2 % від ВВП, співпраця із бізнесом, передача частини науково-дослідницьких інститутів кращим дослідницьким університетам, збільшення витрат на дослідництво не менше третини від бюджету університету, створення інноваційних структур, запровад-

ження наукових результатів у виробництво – ось неповний перелік кроків щодо реалізації основоположного принципу якісної освіти у вищій школі, який зокрема сприятиме розвитку людського капіталу.

Людський капітал створюється як у суспільному секторі економіки за рахунок державних і приватних інвестицій, так і на особистісному рівні, в тому розумінні, що витрати часу і праці для саморозвитку та самовдосконалення майбутнього власника людського капіталу абсолютно необхідні для нарощування цього капіталу [16, с.311].

Отже, розвиток людського капіталу повинен забезпечуватись державою шляхом створення відповідних умов для розвитку та самовдосконалення власника цього капіталу, що в майбутньому сприятиме зростанню добробуту індивіда та усього населення нашої держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті аналізу основних шляхів зростання рівня життя та добробуту населення України можемо зробити висновок, що розвиток людського капіталу передбачає можливість реалізації індивідом знань, навичок, кваліфікації, запасу здоров'я, здібностей та мотивації до праці, при відповідній підтримці держави, що й призводить до зростання добробуту населення.

Подальші дослідження чинників розвитку людського капіталу сприятимуть вдосконаленню проведення державою відповідної соціально-економічної політики, що забезпечить зростання добробуту населення України.

1. Цвігун І. А. Економічні передумови добробуту населення України / І. А. Цвігун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdusg/2010_99/54.pdf.
2. Власюк О. Рівень життя населення України: сучасний стан і тенденції / О. Власюк, Л. Яценко, Т. Цихан, О. Гнасько // Стратегія соціально-економічних перетворень. – С. 255–267. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/06-3.pdf.
3. Место Украины по человеческому развитию / Еженедельник 2000. – 16.05.2008 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2000.net.ua/2000/nedelja-ukrainy/itogi/38635.
4. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1371.
5. A unique global inquiry into wealth and wellbeing “The 2012 Legatum Prosperity Index”. – London, 2013. – 53 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prosperity.com/Content/Download/PI2012_Brochure_Final_Web.pdf.
6. Мамонова Г. В. Гендерні особливості диференціації доходів населення та перспективи забезпечення їх рівності в Україні / Г. В. Мамонова, О. І. Піжук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №9. – С.174–179.
7. Костюченко Т. С. “Жіночий” малий бізнес у Україні в період соціальних трансформацій / Т. С. Костюченко, Т. О. Марценюк // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2011. – Вип. 5. – С. 226–233.
8. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2011 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org>.
9. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmi.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=36525.
10. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н. М. Холод. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.
11. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/.
12. Смоквіна Г. А. Стан та заходи щодо поліпшення рівня життя і доходів населення / Г. А. Смоквіна // Механізм регулювання економіки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecoroz/2011_4/e114smok.pdf.
13. Назарко С. О. Вплив освіти на регіональний людський розвиток і зайнятість населення / С. О. Назарко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 166–171.
14. Гальків Л. І. Людський капітал: базисні поняття та концептуальні положення / Л. І. Гальків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип 18.9.
15. Ніколаєнко С. Горька освіта / С. Ніколаєнко // Українська правда – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/columns/2011/10/27/6705894/.
16. Марцінковська О. Людський капітал та шляхи його відтворення / О. Марцінковська, О. Легкий // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 7. – С. 310–312.